Mikael Eiverård (red.): *Kulturarv och historiebruk. Fornvårdaren* nr. 28. Jamtli förlag Östersund, 2005. ISBN: 91-7948-198-1. ISSN: 0347-5131. 168 sider

"Museer brukar ibland beskrivas som samhälls minne. Men vad minns egentligen museet? Vad hamnar utanför detta minne?" Texten står att läsa på baksidan av *Fornvårdaren* nr. 28, en antologi som sammanställts under rubriken "Kulturarv och historiebruk". Bortsett från frågeställningens i sak orimliga anspråk (institutioner kan inte äga ett minne!) är frågan i högsta grad berättigad: Vem eller vilka styr egentligen hur minnen ska representeras på museet av idag?

Frågan skulle kunna följa av en ny: Är museets uppgift att bilda eller att underhålla? Och om svaret på detta blir ett "både och" – är då museipersonalen alltid medveten om sina pedagogiska strategier, samt den maktutövning som alltid följer som en konsekvens av såväl museal "underhållning" som motsvarande "bildningsambition"? Föreliggande utgåva av den jämtländska *Fornvårdaren* är en antologi som i mångt och mycket berör det problemkomplex som denna art av frågor inrymmer. Som redaktören Mikael Eivergård skriver i förordet, är en gemensam utgångspunkt för artiklarna "att se historia och kulturarv som något som inte kan betraktas åtskilt från politiska, sociala och ideologiska intressen". För inte så många år sedan skulle en sådan frank deklaration ha mötts med ifrågasättande kritik från museifolk runt om landet. Då, liksom nu, var det bekvämare att betrakta den egna verksamheten som värdemässigt neutral; sakligt och objektivt utövad i vetenskapens eller allmänhetens tjänst. Senare decenniums debatter och kulturpolitiska ambitioner har dock utmanat denna hållning. Ett

tidlöst eller värderingsfritt perspektiv på det förflutna existerar inte – vare sig hos akademiker eller hos museipersonal.

Denna förment senmoderna insikt lyfts nu dock ständigt fram som utgångspunkt för minnesvårdande självprovning: Vilka värdemässiga skelett skramlar inom den egna disciplinens eller den egna institutionens historiska garderob? Ifrågasättande och dekonstruktioner är nödvändigt, men detta pekar inte nödvändigtvis ut den fortsatta färdriktningen. Vi är nu inne i en fas där museibranschen byter fot, utan att närmare veta vilken tuva som blir nästa vilopunkt. Museet går från att ha representerat en regionalt indelad nationell monokultur med anor från istiden, till att företräda öppna tolkningar, mångkulturella dimensioner och – ja, vad mer?

Den jämtländska produktionen av historia och kulturarv har varit föremål för ett flertal studier på senare tid. I ena lägret har forskare som Bosse Sundin och Anders Häggström kritiskt granskat skapandet av jämtländska traditioner och identitet, medan å andra sidan skribenter som Sten Rentzhog och Carl-Göran Ekerwald envetet har hävdad att dessa kvaliteter är faktiska aktualiteter, formade av naturen, kulturen och det historiska sammanhanget. Som Mikael Eivergård skriver i sin uppsats om Jämtlands läns museums insamling av folkminnen, kan å ena sidan museets uppteckningsarkiv betraktas som en någorlunda sannfärdig spegel av det folkliv som en gång varit, eller så kan det å andra sidan uppfattas som en produkt av en museal verksamhet. "Folklivet" blir med sistnämnda perspektiv inget som finns därute "färdigt att hämta in och arkivera, utan något som konstruerats i och genom den museala praktiken". Den museala produktionen av kollektiva minnen är från den senare utgångspunkten villkorad av samtidens sociala och politiska premisser

124 Samtliga av antologins författare bekänner sig till denna insikt.

Till antologins mest tankeväckande bidrag hör landsantikvariern och museichefen Henrik Zipsanes text "Makten över historien i Jämtlands län". Uppsatsen är en kritisk granskning av den jämtländska historieproduktionen och identitetsbildningen, med avstamp från 1600-talet fram till mitten av 1900-talet. (Det är måhända talande att ingen av antologins bidrag behandlar det sena 1900-talets jämtländska identitetsproduktion – granskandet av de tidigare skedena fungerar uppenbart, men endast underförstådd, som en kritik mot senare tiders patriotiska tongångar.) Länets administrativa gränser bildas först genom regeringsformen 1634, men splittras och enas efterhand för att från 1810 bestå av landskapen Jämtland och Härjedalen. Som Zipsane påpekar var länsfrågan till dess aldrig knuten till resonemang om kulturell särart eller dylikt, gränssättningarna var strikt administrativt och statspolitiskt betingade.

Men under senare delen av 1800-talet börjar det dock sjuda i den kulturhistoriska grytan. Fornminnessällskap med dialekter och "folkkultur" på dagordningen dyker upp runt om i landet, med början i N.G. Djurklous Närke-förening 1856. Pionjärer som Hyltén-Cavallius och Hazelius satte den dagordning som andra oftast okritiskt kopierade. Vid 100-årsjubileet av Östersund stad, 1886, grundades Jämtlands läns forminnesförening, som i traditionell ordning var musealt inriktad på folkmålsstudier och fornminnen. Verksamheten hade räddning och samlande som kännetecken och den bredare sociala förankringen kommer först efterhand, med hembygdsrörelsen, som efter unionsupplösningen med Norge 1905 kom att få en explosionsartad utbredning runt om landet. Ströms hembygds-

förening i Jämtland var här först ute att grundas året 1906.

Vad som därefter sker är ett veritabel skapande av regionalt kulturarv. Fornbyn Jamtli etableras 1913 som en manifestation för jämtländskt och agrart folkliv. Hembygdsföreningarna skjuter fart under 1920-talet och nya "grundades med närmast epidemisk hastighet", för att låna ord från Zipsane. Dessa lekmanastyrda föreningar blir den lokala länken mellan bredare föreningar som: Jämtslöjd, Jämtlands läns forminnesförening och Jämtlands och Härjedalens naturskyddsförening, vilka i sin tur omfattade länsnivån. De tre nämnda föreningarna slås för övrigt året 1923 samman till den gemensamma föreningen Heimbygda.

Institutionsskapandet blev prestigeärenden med många dimensioner. Talande är här processen och grundandet av dels Jämtlands läns landsmålsarkiv och dels ett jämtländskt länsmuseum. I dessa projekt manifesterades ambitionen att ge institutionella uttryck för uppfattningen om regionens enhetliga historia och särställning gentemot andra län. Jämtlands läns museum stod färdigt 1930, samma år som det då titulerade Länsarkivet öppnades i Östersund. Båda kraftfulla manifestationer för idén om länet som ett enhetligt kulturellt och historiskt territorium. Med institutionerna följde också kravet på en övergripande och sammanfattande historieskrivning: Mellan 1938 och 1990 (!) produceras och publiceras, med initiativ från Jämtlands läns fornskriftsällskap, fem band om Jämtlands och Härjedalens historia. Vad som tidigare varit heterogent och mångfacetteras ryms nu under enhetliga pärmar kring en jämtländsk kulturhistoria.

En framträdande namn bakom alla dessa processer är museimannen Eric Festin. Närmast diktatoriskt styrande från "sitt" länsmuseum fanns där, enligt Zipsane, i princip inget

samarbete mellan Heimbygda och läns museet före 1945. Denna iakttagelse blottlägger den maktkamp om tolkningsföreträde som parallellt med officiell institutionalisering pågick mellan jämtländska föreningar och intresseorganisationer. Festin hade i rollen som läns- och senare landsantikvarie, att medla mellan statens och riksantikvariens intressen uppåt, kontra spridda viljor från regionens föreningar nedåt den minnesvårdande hierarkin. Detta kunde inte förverkligas eller hållas samman förutan en sammanstrålade tankefigur om "urjämten" – idén om ett agrart och gemensamt kulturarv sedan hedenhöjs.

Festin förhöll sig därmed av uppenbara skäl positivt till rönen från Statens institut för rasbiologi, under Herman Lundborg i Uppsala. Men stöd från arkeologiska fynd, från folklivsforskningens rön och från antropologiska teorier, tolkade Festin sin kulturhistoria i riktning att samtidens jämtar måste vara en osedvanligt ren undergrupp av den allmänna "nordiska rasen". Anspelningar i denna riktning förekommer fortfarande i översikter om Jämtlands kulturarv.

Den ömsesidiga respekten mellan riksantikvarie Curman och landsantikvarie Festin förankrades i den gemensamma tankestilen om ett homogent och svenskt "odlingsarv". Zipsane drar samma slutsats som exempelvis den nämnde Bosse Sundin i tidigare forskning har påpekat: Den kulturellt laddade regionalismen motverkade ingalunda den samtida nationalismen, snarare betingades det ena av det andra. Underförstått pekar Zipsane på att senare tiders manifestationer kring en Jämtländsk republik, i logik med denna allians mellan nationalism och regionalism, först dyker upp när den homogena nationalstatstanken i senare tider börjat krackelera. Som påpekat undviker dock genomgående antologins uppsatser att ge sig i

kast med detta mer nutida historieskapande, vilket möjligen kan ses som en brist.

Men samtidigt bör man betrakta den föreliggande antologin som en utmärkt introduktion till ämnet. Genom skriften får läsaren en bas att fortsätta vidare med egna studier, samtidigt som författarna själva har lämnat utrymme för fortsatt forskning. Om bilden av Jämtlands särställning och "den fria bonderepubliken" finns fortfarande mycket att tolka och belägga. Som introduktioner är såväl Maria Möllers som Catarina Lundströms respektive bidrag för antologin, goda ingångar för fortsatt forskning. Inte minst ger Catarina Lundströms uppsats en värdefull översikt om såväl föreningarnas intrikata mångfald som de olika aktörernas bakgrund och roller i det jämtländskt minnesvårdande tankekollektiv som växer fram från sekelskifte 1900. Med korta introduktioner får läsaren sig till livs ett omfattande persongalleri som speglar den karaktär av familjeföretag som präglade dåtidens svenska minnesvård. Med den metaforen bör särskilt noteras familjens könsfördelning – starka kvinnor syntes och påverkade i samtiden, men de är ofta bortglömda i den efterföljande historieskrivningen.

Maria Möller skriver i sitt bidrag om Jämtlands läns fornskriftssällskap, som tillsammans med andra aktörer och institutioner befäste uppfattningen om Jämtlands unika särställning inom en gemensam tankefigur kring det svenska agrara "odlingsarvet". Fornskriftssällskapet drevs och organiserades av en jämtländsk manlig kulturelit där det officiella syftet med föreningen – historieförmedlingen – också rymde en underliggande agenda av regionalpolitisk karaktär. Möller visar på den kamp om kulturellt kapital som striden om det norrländska landsarkivet piskade upp. En tidvis bitter strid mellan Östersund och Härnösand som rymde mer än frågor om arbetstillfällen och regional

status – arkivet signalerade rätten att handha det kollektiva minnet, att ingå som erkänd och särskild del i det svenska kulturarvet.

Om insamlingen av så kallade folkminnen på läns museet under 1950-talet, skriver Mikael Eivergård i sitt påtalade bidrag. Den etnologiska insamlingen intensifierade sin fältverksamhet under 50-talet, från att inledningsvis varit mer inriktad mot artefaktinsamling och räddningsaktion. Forskare som Orvar Löfgren har i andra sammanhang framhållit kopplingen mellan folklivsarkivens sorteringssystem och fältarbetets interna logik – insamlingen organiserades helt enkelt efter kravet att fylla de ”luckor” som alltid kunde verifieras hos arkivens mapp- och lädsystem. Eftersom fältarbetenas syfte blev att förverkliga enhetlighet och systematik i arkiven, skapade de båda aktiviteterna varandras berättigande: arkivet fanns till för forskningens behov (att fylla de ”felande länkarna” i arkiven) och forskningen fanns till för arkivets behov (att formera det fullständiga folklivsarkivet). Kontentan av detta blir att museet med arkiv självt i huvudsak fungerade som motorn i produktionen av kollektiva minnen.

Om konstruktionen av historiskt vetenskapliga förklaringar handlar avslutningsvis också Karl-Johan Olofssons bidrag, vilket behandlar tolkningar av Glösa hällristningsfigurer under en period av 400 år. Denna uppsats är avgjort antologins tematiska särpling. Medan övriga uppsatser behandlat institutioner och individer utifrån temat om jämtländskt historiebruk, handlar Olofssons bidrag om synen på Glösa hällristningar, från sent 1600-tal till dagens samtid.

En gemensam nämnare finns dock hos samtliga bidrag i antologin: insikten om att var tid skapar sin historiska förståelse utifrån sin tids tolkningsföretärden och fördomar. Måhända hade arkeologen och styrelseledamoten i Heim-

bygda, Hanna Rydh, i sin tolkning på 1930-talet en preferens för att se älgar framför renar i hällristningarnas djurfigurer. Från äldre tiders förkärlek att se renar i figurerna transformeras dessa att mer entydigt tolkas som älgar under första halvan av 1900-talet. I en tid när Jämtlands kulturhistoria skulle rekonstrueras och manifesteras, fungerade uppenbart älgrfigurer bättre än renfigurer som identitetsmarkörer för förfädernas föreställningsvärld och näringsfångst.

Mycket har vid detta lag skrivits om den analytiska innebörden bakom begreppen kulturarv och historiebruk. Dessa analyser har varit nödvändiga för att öppna perspektiven och ställa de nya frågorna. Att uppsatserna i *Fornvårdaren* nr 28 nu försöker relatera de teoretiska resonemangen till historiska tolkningar utifrån praktik och aktörer, är emellertid ur många synvinklar även det utmärkt och konsekvent. Forskningsfältet kring identitet och historiebruk uppvisar idag en god balans mellan teoretisk och praktisk analys. Förhoppningsvis följer fler studier från den jämtländska horisonten framöver.

Richard Pettersson. Museolog vid Institutionen för kultur och medier, Umeå Universitet, Sverige.

E-mail: richard.pettersson@kultmed.umu.se.t